

Varför blev Mannerheim inte dömd som främsta krigsansvarig 1946?

av Vladimir N Baryshnikov¹

Résumé

In parallel with the International Trial of War Criminals in Nuremberg 1946, Finnish war-time leaders accused of "definitely influencing Finland in getting into a war with the Soviet Union and United Kingdom in 1941 or preventing peace" 1941–1944, were sentenced in Helsinki. Unlike the international Nuremberg trial, the Helsinki trial was conducted by a special Finnish court from November 1945 to February 1946. All prosecuted and sentenced persons were prominent politicians (former President Risto Ryti, two ex-Prime Ministers, four cabinet Ministers and the Finnish Ambassador to Germany). However, although no political decisions were taken without consulting Finnish Army C-in-C Marshal Mannerheim, who personally, assisted by the Supreme HQ, negotiated and signed all military cooperation agreements with Germany, he was not prosecuted nor sentenced in the trial. The author considers that Mannerheim (then President of Finland) was necessary to Stalin because of his unmatched geopolitical understanding, and his unique status highly respected by all political groups in Finland.

DET HAR NU förflutit över 70 år sedan den rättsprocess där Finlands huvudsakligaste krigsförbrytare² stod anklagade avslutades i Helsingfors. Denna process utspelades samtidigt med den internationella Nürnbergdomstolens sessioner samt parallellt med likartade rättsprocesser i de andra länder som deltog i andra världskriget på naziblockets sida.

Genomförandet av dessa processer var en omedelbar följd av dessa länders nederlag i kriget. De juridiska processerna var direkt förutsatta i de avtal om vapenvila eller ovillkorlig kapitulation som dessförinnan hade undertecknats, vilket också framgår i den internationella Nürnbergdomstolens handlingar, som sedermera i stor omfattning publicerats på olika språk.³

Icke desto mindre kvarstår ännu många gåtor förknippade med Helsingfors-processen. Trots att den juridiska processen genomför-

des enbart av finländska jurister har handlingarna från processens förberedande rannsaktionsverksamhet inte publicerats i sin fullständighet i Finland, liksom inte heller själva domstolens sessionsprotokoll. Fastän vissa dokument angående rättsprocessen publicerades redan åren 1945–1946,⁴ har den största delen av handlingarna förblivit gömd i arkiven. I detta sammanhang är det påfallande att endast dokument av sekundär betydelse, enbart ytligt berörande Helsingforsprocessen, i sen tid har publicerats för större spridning.⁵

Man kan dock inte påstå att denna fråga inte skulle ha behandlats i forskningslitteraturen i Finland, med ett stort antal böcker som direkt behandlar denna viktiga process i landets historia. Dylika verk kan lätt nämnas.⁶ Det oaktat ger processens slutresultat inget svar på frågan varför Sovjetunionen inte utnyttjade sig av detta resultat och politiskt

befäste sin ”uppnådda seger”.⁷ Professor Kimmo Rentolas påstående om Josef Stalins maniska villighet att stryka Finland med hårs stöder sig på den paradoxala situationen, som ingen tills vidare kunnat förklara, att Finlands enda marskalk, Carl Gustaf Mannerheim inte indrogs i den juridiska processen. Inte heller i Ryssland existerar någon forskning i denna fråga. Detta är mer än förvånansvärt, eftersom som en sällsynt rikhaltig Mannerheim-litteratur existerar.

Mannerheims ställning åren 1944–1946

Den 4 juni 2017 hade det förflutit 150 år sedan Marskalken av Finland, C G E Mannerheims födelse. En hel epok av Finlands historia är förbunden med hans liv. Det har skrivits mer om honom än om någon annan finländsk statsman eller politiker. Mannerheim är dessutom en av världens mest kända finländare. Professor Matti Klinge har konstaterat att ”liksom Sibelius blev han redan under sitt liv en av de mest kända finländarna i såväl hemlandet som utomlands”.⁸ Mannerheims första levnadsteckning utgavs på svenska i Finland redan på 1930-talet.⁹

Vid denna tidpunkt kunde författarna inte ana att deras hjälte skulle komma att vinna sin största ära först senare, då Finland under andra världskriget utkämpade två krig mot Sovjetunionen, med Mannerheim som Finlands överbefälhavare samt medlem av den fåtaliga högsta riksledningen. Finlands avvärjningskamp slutade som känt i vartdera kriget med förlust. Men Finland visade en exceptionellt hög försvarsvilja och -förmåga, och förlusterna reducerade på intet sätt Mannerheims auktoritet. Dessutom ledde den militära katastrofen ingendera gången till en sovjetisk ockupation, och Finland blev inte heller anslutet till det så kallade socialistiska lägret.

I detta sammanhang är det förundransvärt att det inte har sammanställts någon fullständig, klart dokumenterad redogörelse över orsakerna till att Mannerheim, som medlem av den statliga politiska och militära högsta ledningen år 1945 inte anklagades som en av de högsta ansvariga för att Finland i andra världskriget allierades med Nazityskland, fastän han själv konstaterade i oktober 1944 att ”ryssarna naturligtvis inte tycker om honom”, och ”kanske de i framtiden griper honom och skjuter honom”.¹⁰

Trots Mannerheims pessimism blev han som känt aldrig arresterad av ryssarna, vilket är en svårlöst gåta för historieforskare som i dag undersöker marskalkens liv och karriär. Deras slutsatser är vanligen mycket ytliga och långt från sanningen, och de konklusioner som publicerats är ofta mycket överdrivna. Den ryske ”Mannerheim-beundraren”, forskaren och skriftställaren Leonid Vlasov, har till exempel skrivit att ”Stalin insåg att dra den åldriga marskalken inför rätta skulle innebära att kasta den finländska självständighetstanken framför domstolen, vilket han inte ville göra”.¹¹ Denna uppfattning, liksom också Elenora Joffes åsikt om Stalins ”pietetsfulla inställning till Mannerheim”,¹² kan inte anses vara allvarligt övervägd.

Lika felaktig är uppgiften att man i Stalins krigsledning 1945 skulle ha tackat marskalken för att de tyska trupperna inte lyckades erövra Leningrad 1941, då Mannerheims armé ”inte på minsta sätt deltog” i Heeresgruppe Nord's storanfall mot staden. Man har till och med skrivit att den finländske marskalken tillsammans med sovjetmarskalken Georgij Zjukov skulle ”ha räddat Leningrad”,¹³ samt att ”Mannerheim och Stalin under kriget skulle ha haft en direkt kommunikationskanal som möjliggjorde ett rätt öppet åsiktsutbyte”.¹⁴ Det är ju klart att dylika skrönor om Stalins krigsledning grundar sig på det faktum att inga som helst anklagelser

riktades mot Mannerheim under rättegången, där han uppträdde endast som vittne.

Mannerheims ansvar för alliansen med Tyskland 1941–1944

Situationen är verkligen paradoxal. Marskalk Mannerheim bar, och kunde på inget sätt undvika att bära, huvudansvaret för att Finland deltog vid Tysklands sida i kriget mot Sovjetunionen 1941–1944. Den armé som han ledde knöt redan 1940 direkta kontakter med den tyska krigsledningen. I hans högkvarter fattades beslutet om de tyska truppernas ankomst till Finland hösten 1940. Dessutom ansvarade krigsmakten som leddes av Mannerheim för förvaltningen av det ockuperade sovjetiska området 1941–1944, inklusive beslutet att inrätta koncentrationsläger, samt för alla tvångsåtgärder som riktades såväl mot krigsfångar som mot civilbefolkningen i Östkarelen. De finländska truppernas deltagande i blockaden av Leningrad bör inte heller glömmas. Till skillnad från Tysklands övriga allierade hade Finland ett eget frontavsnitt i kampen om staden. Detta innebär onekligen ett personligt ansvar för det enorma antalet civila dödsoffer i staden, eftersom Leningrad i enlighet med Tysklands och Finlands första gemensamma krigsplaner skulle förintas.¹⁵

Det oaktat förblev den främste inom Finlands statsledning, i både militärt och politiskt avseende direkt ansvarig för Finlands inträde i kriget, utanför den grupp som efter kriget anklagades inför den finländska domstolen. Mannerheim ställdes alltså på inget sätt till svars, och tillhörde inte dem som straffades för att Finland deltog i andra världskriget i på nazisidan.

Detta faktum väcker givetvis förvåning, om man dessutom beaktar att Mannerheim

före denna tidsperiod i sovjetisk offentlighet presenterades som initiativtagare till all anti-sovjetisk aktivitet i Finland. I Sovjetunionen hade hans ”vanrykte” en lång historia, som inleddes efter Finlands självständighetsförklaring, följt av det blodiga nedkämpandet av arbetarupproret 1918.

I den ryska historiografin finner man dock inga klara svar på varför så är fallet. Endast själva beslutsprocessen, som ledde till att Mannerheim undgick sitt straff, har blivit väl beskriven. Men de beskrivningar som framläggs i olika utredningar är till sin natur endast antaganden. Tills vidare har inga direkta bevis eller officiella vittnen påträffats. Man vet endast att Mannerheim undgick det öde som drabbade alla andra medlemmar av statens ledarskikt, endast av den orsaken att han var statschef, republikens president, då rättegången inleddes. Enligt finländsk lag kunde han formellt därför inte ställas inför rätta.

Mannerheims utlandsresa under krigsansvarighetsprocessen

Mannerheims ställning som statschef hindrade dock inte honom från att resa utomlands kort före krigsansvarighetsrättegångens inledning den 15 november 1945, fem dagar innan den internationella rättegången mot de nazistiska krigsförbrytarna vidtog i Nürnberg. Presidenten avreste till Portugal den 3 november 1945,¹⁶ efter att ha överlämnat sina befogenheter till statsminister J K Paasikivi och vistades utomlands relativt länge, i hela två månader. Officiellt meddelades att statschefens resa var nödvändig på grund av hans sjukdom.

Mannerheim återvände till Finland först den 2 januari 1946. Detta skedde efter att den största rädslan för rättegången börjat

lägga sig, och en fällande dom för åtta så kallade krigsansvariga förbereddes i Finland. Domslutet lästes upp den 21 februari 1946 för Mannerheims ”krigstida kamrater”, den tidigare presidenten Risto Ryti, de tidigare statsministrarna Jukka Rangell och Edwin Linkomies samt ministrarna Väinö Tanner, Henrik Ramsay, Tyko Reinikka och Antti Kukkonen. Också Finlands krigstida sändebud i Tyskland, tidigare statsminister Tapio Kivimäki dömdes.¹⁷ Mannerheim var personligen inte närvarande, men man kan med stor säkerhet anta att han noggrant följde med rättsprocessens förlopp, eftersom ett antal dokument, bland annat duplicerade protokoll från domstolens sessioner finns bevarade i hans personliga arkiv.¹⁸

Det har förblivit gåtfullt varför man i Moskva godkände Mannerheims utlandsresa utan att ställa honom till juridiskt ansvar, och utan att ens förutsätta att han inför domstolen skulle avlägga ett vittnesmål om olika aspekter av Finlands deltagande i kriget. Då man söker svar på dessa frågor bör man uppenbarligen undvika schablonmässiga hänvisningar såväl till ”förtjänster” som också till ”synder”, som marskalken i sovjetledningens ögon tidigare gjort sig skyldig till.

Finland och Mannerheim i Sovjetunionens geopolitik

I Moskva strävade man uppenbarligen efter att utnyttja Mannerheims auktoritet för att lösa vissa politiska uppgifter med beaktande av Sovjetunionens permanenta geopolitiska intresse för Finland, och med tillämpning av tidigare utarbetade handlingsprogram. Vid närmare studium av denna fråga framgår detta klart. Avsikten var att ändra Finlands inställning till Sovjetunionen från fientlig till vänskaplig. Denna strategiska linje blev rätt

klart synlig år 1937, fastän de första dragen kunde skönjas redan 1934.¹⁹

När man undersöker denna historiska gåta, bör man således av allt att döma fästa uppmärksamhet vid de uppfattningar som Mannerheim började framföra åren 1944–1945, samt också försöka bedöma hans ställning i det finländska samhället. På detta sätt kan man av allt att döma hitta orsakerna till sovjetledningens förhållande till honom vid slutet av andra världskriget.

Den viktigaste omständigheten är sannolikt att man i Moskva satte värde på Mannerheims betydelse för det samtida finländska samhället.²⁰ Det paradoxala läget vid slutet av det förlorade kriget var att Mannerheim var den enda representanten för Finlands statsledning, vars ställning och auktoritet hade bevarats. Han stöddes av en stor skara såväl konservativt tänkande som moderata politiker.²¹ Dessutom fann han stöd hos både Finlands tyskvänliga statsmän²² och de personer som strävade efter att bryta Finlands relationer till Nazityskland, eller den så kallade fredsoppositionen.²³

Hösten 1944 visade det sig omöjligt att förverkliga ett naziinfluert Mannerheimfientligt maktövertagande i Finland.²⁴ Mannerheim åtnjöt också ovillkorlig auktoritet inom armén,²⁵ vilket möjliggjorde att Finlands armé kunde vända sina vapen mot de tyska ”vapenbröderna”. Han förmodade alltså förena folket i det land han ledde. I Finland har ingen annan uppnått samma ställning, vilket uppenbarligen noterades i Moskva.

Hur förändra Finland till militärpolitisk bundsförvant?

Men inte ens Mannerheims ovan anförda auktoritetsposition var avgörande för sovjetledningen. Långt viktigare var den finländska marskalkens åsikter. Sedan man avstått

från att försöka överta Finlands territorium, måste Kreml nu identifiera, och sedan stödja sig på sådana politiska kretsar, som var redo att förverkliga Sovjetunionens strategiska linje med avseende på Finland, och att göra landet till en sovjetisk militärpolitisk bundsförvant.

I detta avseende var de lämpligaste stöttepelarna för Sovjetunionen givetvis representanter för politiska grupperingar på yttersta vänsterkanten, framför allt de finländska kommunisterna. De kunde givetvis bli en reell politisk kraft som objektivt kunde verka för fasta relationer till Sovjetunionen. Finlands kommunistiska parti (FKP) höll på att vinna ett starkare stöd.²⁶ Men kommunisternas inflytande verkade inte ännu tillräckligt övertygande för att bidra till att ställa Finland under sovjetisk kontroll. Dessutom hade det hasardaktiga försöket att skapa en finländsk ”demokratisk folkregering” under vinterkrigets inledningsskede lett till ett allvarligt dråpslag mot den kommunistiska rörelsen.²⁷ Detta hade onekligen söndersmulat FKP:s auktoritet, och skapat en rätt smal korridor för att utöka det sovjetiska inflytandet i Finland.

En fördelaktigare linje för utvecklingen av relationerna mellan Sovjetunionen och Finland erbjöds av de borgerliga politiker som i slutskedet av kriget började sträva efter att förbättra relationerna till Sovjetunionen.²⁸ De hade tidigare verkat nära landets politiska ledning, men stod samtidigt i opposition, och fick redan under kriget namnet ”fredsoppositionen”.

Redan från första början stöddes Mannerheim av denna opposition, som försökte få honom vald till president redan 1943.²⁹ Förslaget att utnämna Mannerheim till president hade alltså ett brett stöd. Detta stod klart framför allt i oktober 1944, då de finländska trupperna påbörjade sin krigföring mot Tyskland, där en antifinländsk propa-

gandakampanj samtidigt inleddes. I kampanjen försökte man presentera Mannerheims verksamhet som ett ”brott mot landets befolkning”.³⁰

En viktig insats till fromma för Mannerheims öde gjordes också av statsminister J K Paasikivi, som konstaterade att ”ryssarna inte tycker om Mannerheim, men de tolererar honom, emedan de förstår att han nu är outhärlig i Finland”.³¹ Finlands statsminister kunde med hänvisning till Mannerheims inflytande utnyttja honom för att få igenom vissa för landets framtid ödesbetonade beslut, som inte alltid berörde uppfyllandet av vapenstilleståndets villkor. Redan hösten 1944 godkände Mannerheim att Paasikivi tog kommunister med i sin regering.³²

Dessutom undertecknade Mannerheim beslutet att ett antal honom närstående organisationer, däribland skyddskåren, upplöstes. Och slutligen, den 10 november, lyckönskade Mannerheim sovjetledningen med anledning av oktoberrevolutionens 27-årsdag, trots att han under hela sitt tidigare liv ansett sig vara en svuren fiende till bolsjevikerna. Det bör noteras att hans gratulationsbrev innehöll en mycket viktig tanke som hans efterföljare sedermera skulle förverkliga. Han skrev att han ville förmedla ”Finlands folks uppriktiga önskan att uppbygga fasta och vänskapliga, på ömsesidigt förtroende baserade förbindelser med Finlands stora grannland”.³³ Allt detta talar i varje fall om att han var realist och kunde påverkas. Han var med andra ord redo att stöda också för honom själv motbjudande beslut.

Mannerheims smidighet var tydligen den viktigaste faktorn, och hans inställning hade onekligen en viktig inverkan på sovjetledningen. I detta sammanhang bör man dock beakta att hans, liksom några andra statsmäns och politikers, åsikter om landets utveckling klart följde ett visst utvecklings-

mönster. Hans ord ”att uppbygga fasta och vänskapliga, på ömsesidigt förtroende baserade förbindelser” var i inget fall slumpmässiga. Denna tankegång hade Mannerheim utvecklat i ett annat brev som han något tidigare, den 2 september 1944, inte hade sänt till Moskva, utan till Adolf Hitler.

I detta brev, i vilket han meddelade att Finland avbryter sitt förhållande till Tyskland, avslöjade han också sin syn på den kommande utvecklingen av de två ländernas relationer. Han konstaterade att ”Tyskland (även om kriget skulle förloras) dock kommer att leva vidare”, och meddelade Führern samtidigt att ”en liknande försäkran kan ingen avgiva för Finlands del”. Vidare nämnde han öppet för Hitler sin kanske viktigaste tanke, som skulle bli hans utgångspunkt inför viktiga statliga beslut. Mannerheim skrev att ”om detta folk på knappt fyra miljoner blivit militärt besegrat, kan det knappast råda något tvivel om att det skulle bli fördrivet eller utrotat”.³⁴

Mannerheims realpolitiska program

Utgående från Mannerheims konstaterande i hans sista brev till Hitler strävade marskalken sedermera efter att uppgöra sådana utvecklingsplaner för Finland, som skulle kunna utgöra en framtida värdegrund. Men efter detta mottog Hitler givetvis inga ytterligare meddelanden, fastän det stod klart att det för Mannerheim i den nya situationen var viktigt att så väl som möjligt försöka förstå och förutspå Moskvans målsättning med avseende på Finland, men samtidigt också utveckla en sådan funktionsmodell som kunde accepteras också i Finland.

Det är anmärkningsvärt att marskalken redan under den för Finland synnerligen avgörande tiden före vinterkrigets utbrott hade dryftat samma frågor. Under de dra-

matiska förhandlingarna med Sovjetunionen hösten 1939 begrundade Mannerheim rätt ingående särdragen inom den sovjetiska utrikespolitiken. Man kan konstatera att han då avsevärt bättre än Finlands övriga ledande personer, möjligen med undantag av J K Paasikivi, kunde gestalta Sovjetunionens och Finlands komplicerade inbördes relationer. Redan under de hemliga förhandlingarna med Sovjetunionen i Helsingfors våren 1939 blev Mannerheim medveten om en situation som Finlands politiska ledning borde ha tagit i beaktande. Han varnade allvarligt för att sovjetsändebudet Boris Stein, som då förhandlade med den finländska statsledningen, inte ska bli nödd att tvingas ”avresa tomhänt (till Moskva)”. I *Minnen* beskrev han sina möten med utrikesminister Eljas Erkkö, statsminister A K Cajander och president Kyösti Kallio.

Under förhandlingarnas gång underströk Mannerheim för statsledningen att Finland borde ha två målsättningar i det aktuella läget: ”(d)els politiskt och militärt samarbete med Sverige”, samt å andra sidan, vilken innebär den allra viktigaste omständigheten för att inse vidsyntheten i hans kommande politik: ”dels ett närmande till Rådunionen i en form som minskade dess misstänksamhet”. Marskalken föreslog ett villkorslöst överlämnande av vissa utöar i Finska viken, som Sovjetunionen krävt vid förhandlingarna i Moskva. Mannerheim framhöll att ”vi inga möjligheter hade att försvara dem (öarna)”.³⁵

För att man ska kunna förstå Mannerheims senare politiska linje, är hans åsikt av central betydelse. Den grundar sig på hans totala avsaknad av russofobi, som många av Finlands dåtida utrikespolitiska beslutsfattare led av i större eller mindre omfattning.³⁶ Dessutom, till skillnad från majoriteten av ledargruppen, hade han bott i Ryssland i närmare 30 år, och förstod stormaktsmen-

taliteten utomordentligt väl. Mannerheim insåg mycket väl, liksom han konstaterar i sina minnen, att Moskva ”inte avstår från Finland”. Av denna orsak ansåg marskalken att Finlands statsledning själv borde ta initiativ för att ”lindra situationen och lätta upp spänningen”. Mannerheim ansåg att detta hade varit fördelaktigare än att kontinuerligt öka spänningen.

Det är ingen tillfällighet att den honom närstående generalen Erik Heinrichs, som marskalken ansåg vara hans lämpligaste efterträdare som kommandör för försvarsmakten,³⁷ konstaterade att Mannerheim redan på 1930-talet insåg att ”det var med hänsyn till Tyskland som Rådunionen betraktade Finland med misstro”.³⁸ Marskalken antog, hänvisande till det spända läget i Europa, vidare att det skulle vara ytterst (!) ”fördelaktigt för Finland att (mot sakligt vederlag) erbjuda förflyttning någon mil västerut av gränslinjen närmast Leningrad”, vilket numera verkar helt paradoxalt.³⁹ Statsledningen tog dock inte dessa radikala förslag rörande förhandlingarna mellan Sovjetunionen och Finland i beaktande.

Man bör givetvis också inse att Mannerheim på basen av sin erfarenhet från det ryska kejsardömet naturligtvis inte fullständigt kunde förstå den sovjetiska utrikespolitikens alla detaljer, vilket han inte heller förnekade. I november 1939 sade han helt öppet till Finlands biträdande militärattaché i Moskva, kapten Uljas Käkönen, att ”jag känner kejsartidens ryska mentalitet, men jag förstår inte kommunisterna”.⁴⁰

Men tiden gick. Två utkämpade krig mot Sovjetunionen skulle givetvis ge inte endast honom en läxa. Finlands framtida presidents, U K Kekkonens ord den 7 december 1943 i Stockholm var klara nog: ”Goda relationer till arvfjenden”, och skulle bli profetiska. Medan kriget rasade som häftigast förkunnade Kekkonen ”att det inte är i Finlands

intresse att vara förpost vid Sovjetunionens gräns som allierad till någon stormakt”.⁴¹

Mannerheim ger Finlands utrikespolitik ny riktning

Det är uppenbart att också Mannerheim insåg detta. Han tillhörde inte Kekkonens supportrar,⁴² men började i själva verket närma sig dennes uppfattning om det nya läget i Finlands närområde. Detta bevisas av att han som president i oktober 1944 i statsledningens slutna krets klart konstaterade att ”vår utrikespolitik får inte gå emot Ryssland”.⁴³ Mannerheims åsikt hade otvivelaktigt influerats av en promemoria som på hans begäran hade sammanställts av general Erik Heinrichs. I promemorian sammanfattade Heinrichs sin syn på Finlands säkerhetsproblem efter Moskvaförhandlingarna och vapenstilleståndet, som undertecknades den 19 september 1944.⁴⁴

Heinrichs gjorde inte enbart en skriftlig analys, utan meddelade också marskalken personligen sin uppfattning om förhandlingarna. General Heinrichs hade i Moskva samtalat med en engelsman som deltog i förhandlingarna. Den engelska diplomaten hade sagt att ”bolsjevikerna vill respekteras”.⁴⁵ Med detta signalerade Heinrichs till marskalken att man uppenbarligen inte skulle förvänta sig någon särskild förståelse från västmakternas sida gentemot Finland, utan man borde sträva efter att skapa ”högaktning för bolsjevikerna”.

Heinrichs presenterade själv sin analys, och fäste speciellt Mannerheims intresse vid nödvändigheten att i fortsättningen ”med alla medel undvika öppna konfrontationer med grannen i öst”, och underströk att ”vi får inte sluta våra ögon från att de krav som Ryssland framlagt till oss är grundade på strategiska slutsatser”.⁴⁶

Dessa tankar kom på ett konstruktivt sätt att ändra Finlands utrikespolitiska linje, och vissa finländska forskare betraktar Heinrichs dåtida åsikter som ”det första utkastet till Finlands efterkrigstida säkerhetspolitik”.⁴⁷

Mannerheim initiativtagare till VSB-pakten

Men det allra viktigaste kvarstår, vilket vissa forskare i dag försöker undvika att nämna och i stället understryker att ”Stalin beslutade låta bli att röra vid marskalken av pietetsskäl beroende på hans person och förtjänster”.⁴⁸ I själva verket bedömde Mannerheim läget helt rationellt, och försökte på ett realistiskt sätt beakta Sovjetunionens geopolitiska intressen. Detta observerades uppenbarligen tydligt i Moskva. Marskalkens ståndpunkt visade sig i fortsättningen vara av stor vikt för Sovjetunionen, och beaktades vid den fortsatta utvecklingen av Sovjetunionens och Finlands relationer.

Klarast framgick detta utvecklingsmönster redan i januari 1945 då Mannerheim i sina förhandlingar med Andrej Zjdanov behandlade försvaret av Finlands sydkust, och överlämnade till sovjetledningen ett förslag att sluta ett sådant avtal, som skulle komma att radikalt ändra den framtida utvecklingen av förhållandet mellan Sovjetunionen och Finland. Ärendet gällde ett militärpolitiskt avtal mellan två stater, det vill säga ett sådant avtal som Sovjetunionen utan framgång hade haft som målsättning redan i mitten av 1930-talet.

Vid sina förhandlingar med Allierade kontrollkommissionens ordförande Andrej Zjdanov i Helsingfors den 18 och 22 januari 1945 överlämnade Mannerheim ett egenhändigt skrivet första ryskspråkigt avtalsförslag.⁴⁹ Han hade bland annat skrivit följande inledande fras: ”I händelse av aggression mot Finland, mot Sovjetunionen genom Finland

eller mot båda dessa stater gemensamt förbinda sig de Höga Fördragsslutande Parterna att på Finlands territorium, i norra delen av Östersjön och i Finska viken med alla tillgängliga medel understödja och hjälpa varandra.”⁵⁰

Det är paradoxalt att en liknande ordalydelse förefinns i den samarbets- och vänskapspakt som slöts 1939 mellan sovjetledningen och den av O W Kuusinen ledda ”Finlands folkregering”.⁵¹ Det är signifikativt att marskalken av Finland var medveten om innehållet i nämnda dokument, som han personligen hade studerat. Krigshistorikern Vilho Tervasmäki har observerat detta, och konstaterar: ”Det framgår av Mannerheims arkiv att han haft tillgång till texten till det avtal, som den så kallade Kuusinen-regeringen hade slutit med Sovjetunionen den 2 december 1939.”⁵²

Detta visar redan klart att Mannerheim strävade efter att beakta den sovjetiska ståndpunkten i det nämnda geopolitiska problemet, och var redo att godkänna de tankar som hade inskrivits i det avtal som Sovjetunionen och de finländska kommunisterna hade slutit. Liknande formuleringar ingick också i VSB-pakten (vänskaps-, samarbets- och biståndspakten), som undertecknades 1948 i Moskva.⁵³ Mannerheim visade sig alltså vara en ytterst noggrann strateg, som förkastade några av sina tidigare övertygelser, och strävade efter att maximalt förstå Sovjetunionens verkliga målsättningar med avseende på Finland. Denna omständighet kom att bli avgörande för Moskvas förhållande till marskalkens kommande öde.

Det bör noteras att Mannerheims inställning till Sovjetunionen värdesattes inte enbart i Moskva. Till och med de finländska kommunisterna, som tidigare hade fått lida svårt till följd av Mannerheims politik, började redan under våren 1945 positivt värdera den åldrige marskalken. Till exempel

inrikesministern, kommunisten Yrjö Leino, konstaterade den 1 april 1945 till statsminister JK Paasikivi att ”då Mannerheim fört Finland ut ur kriget, har han på grund härav skaffat sig så stora förtjänster, att han kan lämnas helt utanför”, uppenbarligen hänvisande till den växande tendensen att straffa alla dem som lett Finland i krig. Han konstaterade också att det i fortsättningen beror ”på honom själv, vad han gör”.⁵⁴

Mannerheim, fjärrstyrt vittne vid krigsansvarighetsprocessen senhösten 1945

I fortsättningen blev Mannerheim i själva verket en statist, sedan en lag hade godkänts, vars första paragraf lydde på följande sätt: ”Den, som på ett avgörande sätt medverkat till att Finland år 1941 råkade i krig med de Socialistiska Rådsrepublikernas Förbund eller det Förenade Konungariket Storbritannien och Nord-Irland eller under krigets fortgång förhindrat åstadkommande av fred, må för missbruk av tjänsteställning till rikets skada ådömas fängelse ej över åtta år, eller därest omständigheterna äro försvårande, tukthus för viss tid eller på livstid (...)”.⁵⁵

Mannerheim började ge vittnesmål från och med den 22 oktober 1945, då han förhöordes i sitt hem. Det bör noteras att justitieminister Urho Kekkonen, vars ministerium förberedde rättsprocessen, ”gav medlemmarna av undersökningskommissionen och åklagaren instruktioner, som syftade till att skydda Mannerheim [...] från åtal”.⁵⁶ Dessutom, som den kända finländske historikern Juhani Suomi konstaterar, organiserade Kekkonen också ”en operation, där Mannerheim informerades på förhand om de frågor, som (justitierådet Onni Petäys) skulle komma att [...] ställa”, och han ”instruerades att svara på ett sätt, som flyttade ansvaret på andras axlar”.⁵⁷

Mannerheims svar på olika konkreta frågor var dock rätt undvikande.⁵⁸ Veijo Meri skriver: ”Mannerheim var verkligen rädd för att dras med i krigsansvarighetsprocessen”.⁵⁹

Det är uppenbart, att sovjetledningen beaktade och tog hänsyn till Mannerheims mångfacetterade ställning i landet, då han tilläts resa utomlands den 3 november 1945, sedan rättsprocessen redan börjat förberedas. Sovjetledningen insåg sannolikt att det kommer att bli ytterst svårt att utnyttja honom ytterligare, då det viktigaste redan var uppnått. Det var ingen tillfällighet att då den finländska kulturdelegationen besökte Kreml den 8 oktober 1945, J V Stalin konstaterade att ”hämd är inte en riktig känsla inom relationerna mellan olika folk”,⁶⁰ och i detta sammanhang dessutom uttalade en ”erkänsla åt Mannerheim”, vilket onekligen för finländarna kom som en ”fullständig och oväntad överraskning”.⁶¹

President Mannerheim avgår i mars 1946 sedan domen fallit

Men sakligt sett avslutades detta ärende inte med ”erkänsla”, eller med ”avståndstagande från hämd”. Den sovjetiska underrättelseresidenten i Finland Jelisej Sinitsyn konstaterade i sina memoarer, att sovjetledningen ansåg att Mannerheim skulle själv tvingas att fälla domen över sina ”medbrottslingar”, vilket också skedde. Enligt Sinitsyn innebar Stalins åsikt om marskalkens framtid ingen ”erkänsla” för den finländska marskalken, utan Sovjetledaren konstaterade rakt på sak: ”Vid rättens sessioner kommer Mannerheim upprepade gånger att nämnas som ansvarig för arméns order och avtal med tyskarna, och för Finlands anslutning till kriget på Nazitysklands sida. Då kommer Finlands folk att motta Mannerheims avsked med lättnad.”⁶² Med andra ord beslutade man i Kreml att utnyttja den finländske

marskalkens auktoritet ännu under den övergångsperiod, då Finland började uppfylla vapenstilleståndsavtalets villkor, men därefter fanns det inget behov av honom i statsledningen.

Så skulle också ske. Marskalken återvände som sagt till Finland först under avslutningen av rättsprocessen. Sedan fällande dom avkunnats för hans tidigare kolleger i statsledningen, inlämnade Mannerheim sin avskedsansökan tio dygn senare, den 4 mars 1946. Sålunda avslutades hans statliga karriär. Därefter var hans enda uppgift att sammanställa sina memoarer, vilket han huvudsakligen gjorde långt borta från Finland i den lilla kurorten Montreux i Schweiz, där han levde över fem år sedan domen fallit.

Mannerheim-Paasikivi-Kekkonen linjen

Trots sina tillbakadragna sista levnadsår innebar den åldrige Mannerheims stillsamma

liv inte att betydelsen av hans person skulle ha minskat. Han utförde också under denna tid viktiga insatser till fromma för Finland, och det är inte förvånande att vissa forskare i dag frågar sig om inte Mannerheims förslag av 1945 om ömsesidigt bistånd med Sovjetunionen påvisade en ny inriktning för Finlands utrikespolitiska linje.⁶³ Man bör alltså värdesätta Mannerheim-linjens betydelse för Finland, och då inte avse den kända försvarslinjen på Karelska näset, utan i stället åsyfta den efterkrigstida utrikespolitiska ”Mannerheim-Paasikivi-Kekkonen-linjen.” Om man konstaterar att Mannerheim definitivt var en av denna utrikespolitiska linjes första arkitekter, så står det mycket klart varför han inte ställdes inför rätta år 1945 som en av de mest skyldiga krigsansvariga.

Författaren är professor vid S:t Petersburgs Statsuniversitet.

Noter

1. Översättning till svenska av Carl-Fredrik Geust.
2. Författaren använder här den i rysk historisk litteratur sedvanliga benämningen ”krigsförbrytare”, medan den hos oss vedertagna benämningen är ”krigsansvariga” (övers anm).
3. *Trial of Major War Criminals before the International Military Tribunal (IMT)*, vol 1-42, Nuremberg 1946-1948; Njurnbergskij protsess: *Sbornik materialov. V 8 t. Нюрнбергский процесс: Сборник материалов*. В 8 т, Juriditsjeskaja literatura, Moskva 1987-1999.
4. *Sotasyyllisyysoikeudenkäynnin asiakirjoja, osa 1*, Uusi Suomi, Helsingfors 1945; *Sotasyyllisyysoikeudenkäynnin asiakirjoja, osat 2 ja 3*, Uusi Suomi, Helsingfors 1946, 3 I resp 32 s. *Sotasyyllisyysjuttu*, Demokraattinen lehtipalvelu, Helsingfors 1946.
5. Rautkallio, Hannu (red): *Sotasyyllisyyden asiakirjat*, EC-kirjat, Tammerfors 2006.
6. Soini, Yrjö: *Kuin Pietari hiilivalkealla. Sotasyyllisyysasian vaiheet 1944-1949*, Otava, Helsingfors 1956; Blinnikka, Aulis: *Valvontakomission aika*, WSOY, Borgå 1969.
7. Tarkka, Jukka: 13. artikla. *Suomen sotasyyllisyyskysymys ja liittoutuneiden sotarikospolitiikka vuosina 1944-1946*, WSOY, Helsingfors 1977; Rentola, Kimmo: *Stalin ja Suomen kohdalo*, Otava, Helsingfors 2016.
8. Klinge, Matti: ”Gustav Mannergejm (1867-1951). Prezident republiki, regent, marshal Finljandii” i *Sto zametschatelnyh finnov*, Obshtshestvo Finskoj Literatury, Helsingfors 2004, s 374.
9. Donner, Kai: *Fältmarskalken friherre Mannerheim*, Söderström, Helsingfors 1934.
10. J.K. Paasikivis dagböcker 1944-1956. *Första delen*, Söderström, Borgå 1985, s 45.
11. Vlasov, Leonid: *Mannergejm*, Molodaja gvardija, Moskva 2005, s 290.
12. Ioffe, Eleonora: *Linii Mannergejma. Pisma i dokumenty. Tajny i otkrytija*, Zvezda, Sankt Petersburg 2005, s 324.
13. Savitskij, Valerij: ”Dva marshala, ili vragi sojuzniki”, *Znanije i obshtshestvo*, nr 1 2007.
14. Lehmus, Kalle: *Kolme kriisiä*, Weilin+Göös, Helsingfors 1972, s 205.
15. Baryshnikov, Nikolaj: *Mannergejm bez retushi 1940-1944*, Johan Beckman Institute, Sankt Petersburg - Helsingfors 2004, s 55-56, 33-39; Baryshnikov, Nikolaj: ”Dobitsja oftsialno ot Germanii, tshoby Peterburg polnostju unitsshozhit”, *Vojenno-istoritsheskij zhurnal*, nr 7 2008, s 3-6.
16. SeHelo, Johan: *Vaiennettujaihmisiä. Tapahdumia toisen maailmansodan ja sen jälkeisenä aikakautena*, Tammi, Helsingfors 1965, s 102-103.
17. Vid rättegången dömdes Republikens f d president Risto Ryti till 10 års tukthus och f d statsministrarna J W Rangell och Edwin Linkomies samt ministrarna Väinö Tanner, Henrik Ramsay, Antti Kukkonen och Tyko Reinikka samt Finlands Berlin-sändebud T M Kivimäki till mellan två och sex års fängelse.
18. Mannerheims arkiv, Krigsansvarighetsprocessens protokoll, pärmar 97 (1945-12-10--21) och 98 (1946-01-9--24), Riksarkivet (RA), Helsingfors.
19. Baryshnikov, Vladimir och Plenkov, Oleg: ”Diplomat B. Je. Shtejn i sovetско-finljandskoje otnoshenija serediny 1930-h gg”, *Trudy kafedry istorii Novogo i novejshego vremeni*, nr 15 2015, s 79-103.
20. Petrov, Pavel: ”Finskoje komandovanije glazami sovetsoj razvedki”, *Trudy kafedry istorii Novogo i novejshego vremeni*, nr 7 2011, s 176.
21. Tervasmäki, Vilho: *Mannerheim - Valtionmies ja sotapäällikkö talvi- ja jatkosodan käännekohdissa*, Kirjayhymä, Helsingfors 1987, s 228.
22. Baryshnikov, Vladimir: *Finny na sluzhbe v vojsskah SS v gody Vtoroj mirovoj vojny*, RHGA, Sankt Petersburg 2014, s 170-171.
23. Baryshnikov, Vladimir: ”Voznikovenije i karakter dejatel'nosti ”mirnoj oppositsii” v Finljandii v period 1943-1944”, *Skandinavskij sbornik*, vol XXIX, Tallinn 1985, s 60; Baryshnikov, Vladimir: ”O razlitshyh idejah sozdaniya finskih emigrantskih pravitelstv v kontse Vtoroj mirovoj vojny”, *Utshenyje zapiski Petrozavoskogo gosudarstvennogo universiteta*, nr 7(128) 2012, s 7-13.
24. Baryshnikov, Vladimir: *Finny na sluzhbe v vojsskah SS v gody Vtoroj mirovoj vojny*, s 155-184; Baryshnikov, Vladimir: *O polititsheskom znatshenii sozdaniya finskih podrazdelenij SS dlja germano-finljandskogo sotrudnistshestva. Sankt-Peterburg i strany Severnoj Jevropy*. Vyp. 15, Sankt Petersburg 2014, s 91-100; Baryshnikov,

- Vladimir: "O germanskih planah 1942–1945 gg. sovershija gosudarstvennogo perevorota v Finljandii", *Mnemon. Issledovanija i publikatsii po istorii antitshnogo mira: Sb. statej. Vyp. 12. Iz istorii antitshnosti i novogo vremeni Sbornik stateja k 80-letiju so dnja rozhdenija prof. E.D. Frolova*, Sankt Petersburg 2013, s 485–502.
25. Op cit, Baryshnikov, Vladimir, se not 22, s 180–181.
  26. *Iz istorii Kommunistitsheskoj partii Finljandii*, Gospolitizdat, Moskva 1960, s 123–124; Smirnov, Vladislav: "Finljandija" i *Antifashistskoje dvizhenije Soprotivlenija v stranah Jevropy v gody Vtoroj mirovoj vojny*, Sotsekgiz, Moskva 1962, s 656–659; Baryshnikov, Vladimir: "Antivojennoje dvizhenije v Finljandii v 1941–1944 gg. Voprosy istorii jevropejskogo severa", *Mezhdzovskij sbornik*, Petrozavodsk 1984, s 92–101; Baryshnikov, Vladimir: "Razvitije antivojennojo dvizhenija v Finljandii v 1941–1944 gg. i jego etapy", *Klio*, nr 3(9) 1999.
  27. Baryshnikov, Nikolaj och Baryshnikov, Vladimir: *Terijoen hallitus: uusien asiakirjojen kertomaa*, Johan Beckman Institue, Helsingfors-Pietari 2001; Baryshnikov, Vladimir: "Terijokskoje pravitel'stvo" (1939–1940 gg.): fenomen jego obrazovanija" i *Universitetskije Peterburgskije tshenija. Sankt-Peterburg-Petrograd-Leningrad 1703–2002*, Sankt Petersburg 2002, s 225–235.
  28. Polvinen, Tuomo: *Suomi kansainvälisessä politiikassa: 2. Teheranista Jaltaan*, WSOY, Borgå-Helsingfors-Juva 1980, s 193.
  29. Op cit, Baryshnikov, Vladimir (1985), se not 23, s 60.
  30. Op cit, Baryshnikov, Vladimir, se not 22, s 181.
  31. Op cit, J.K. Paasikivis *dagböcker 1944–1956*, se not 10, s 45.
  32. Meri, Veijo: *C.G. Mannerheim. Marskalken av Finland*, Söderström, Borgå 1989, s 449.
  33. *Izvestija*, 1944-11-10.
  34. Mannerheim, Gustaf: *Minnen. Del II*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1952, s 412.
  35. Ibid, s 84–87.
  36. Se t ex Baryshnikov, Vladimir: *K voprosy o ksenofobii: byla li sovetško-finljandskaja vojna 1939–1940 gg. "vojnoj Erkko"?*, *Trudy kafedra istorii novogo i novejshego vremeni*, nr 7 2011, s 61–72.
  37. Lehmus, Kalle: *Tuntematon Mannerheim*, Weilin+Göös, Helsingfors 1967, s 227.
  38. Heinrichs, Erik: *Mannerheimgestalten. Del II. Marskalken av Finland*, Holger Schildts förlag, Helsingfors 1959, s 59–60.
  39. Op cit, Mannerheim, Gustaf, se not 34, s 85.
  40. Käkönen, Uljas: *Sotilasiamiehenä Moskovassa 1939*, Otava, Helsingfors 1966, s 23–24.
  41. Kekkonen, Urho: *Finljandija: put' k miru i dobrososedstvu*, Progress, Moskva 1979, s 23–24.
  42. Op cit, Meri, Veijo, se not 32, s 450.
  43. Op cit, J.K. Paasikivis *dagböcker 1944–1956*, se not 10, s 45.
  44. Op cit, Heinrichs, Erik, se not 38, s 416.
  45. Op cit, J.K. Paasikivis *dagböcker 1944–1956*, se not 10, s 53.
  46. Polvinen, Tuomo: *Suomi kansainvälisessä politiikassa: 3. Jaltasta Pariisiin rauhaan*, WSOY, Borgå-Helsingfors-Juva 1981, s 64–65. Se också Meinander, Henrik: *Finland 1944. Krig, samhälle, känslolandskap*, Söderström, Borgå 2009, s 285–286.
  47. Ibid, Meinander, Henrik, s 285–286.
  48. Op cit, Ioffe, Eleonora, se not 12, s 324.
  49. Polvinen, Tuomo: *Suomi kansainvälisessä politiikassa: 3. Jaltasta Pariisiin rauhaan*, s 59.
  50. Op cit, J.K. Paasikivis *dagböcker 1944–1956*, se not 10, s 94. Dokumenttexten också i Stig Jägerskiöld: *Från krig till fred. Gustaf Mannerheim 1944–1951*, Schildt, Keuru 1981, s 105. (Övers anm)
  51. *Izvestija*, 1939-12-03.
  52. Op cit, Tervasmäki, Vilho, se not 21, s 236.
  53. VSB-fördragets text: <http://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-103684-VaenskapsOchBistaandspaktenFoerdraget>, (2018-03-07).
  54. Op cit, J.K. Paasikivis *dagböcker 1944–1956*, se not 10, s 123; Op cit, Rentola, Kimmo, se not 7, s 138.
  55. *Lag om bestraffning av de krigsansvariga*, nr 890/1945, 1945-09-12.
  56. Suomi, Juhani: *Lohen sukua*, Otava, Helsingfors 2010, s 140.
  57. Ibid.
  58. Förhørsprotokollet, se *Sotasyyllisyysoikeuden käynnin asiakirjoja*, Osa 1, s 19–21.
  59. Op cit, Meri, Veijo, se not 32, s 459.
  60. Op cit, Helo, Johan, se not 16, s 115.
  61. Op cit, Lehmus, Kalle, se not 14, s 244.
  62. Sinitsyn, Jelisej: *Rezident svidetel'stvujet*, Geja, Moskva 1996, s 237.
  63. Op cit, Tervasmäki, Vilho, se not 21, s 237.